

A megőrzés változó etikája: a gyakorlat és a felelősség újrafogalmazása a 21. században

BERGER, Sherri

BERGER, Sherri: The evolving ethics of preservation: redefining practices and responsibilities in the 21st century című tanulmányát (The Serials Librarian, 57. vol. 2009. 1–2. no. 57–68. p.) Viszocsekné Péteri Éva tömörítette.

A megőrzés etikájának fejlődése

Az elmúlt évtizedekben a megőrzéssel foglalkozó szakemberek sokat foglalkoztak a szakterületüket érintő etikai kérdésekkel. Egységes meghatározás nincs, a szakemberek által használt nyelvezet nagyon változó. Egyesek odáig mennek, hogy az etikát az erkölccsel (morality) teszik egyenlővé, míg mások a felelősségre vonhatóság (accountability) szinonimájaként használják. A különböző megközelítések közül összefoglalható a

megőrzés etikájának lényege: *miért* kell védnünk a rögzített kultúrát (cultural record)? *Ez kinek* a feladata? *Mit* kell kiválasztani? *Hogyan* kell a munkát elvégezni?

Több tudós is állítja, hogy a múlt megőrzése etikai tevékenység. *James H. Billington* érvelése arra az elméletre épül, hogy a kollektív emlékezet közvetlenül kapcsolódik a kulturális alkotások fizikai gondozásához. A könyvtárosok és a levéltárosok a rájuk bízott egységek megőrzésével és elérhetővé tételével döntő szerepet játszanak az emberiség fejlődésében. *Billington* az

információs szakembereket arra bátorítja, hogy a megőrzésre vonatkozó döntésük meghozatalakor vizsgálják széles körben az etikai következményeket.¹ *Abby Smith* szerint a kulturális örökség igazi közkinccs, különösen egy demokratikus társadalomban. Véleménye szerint azok a nemzetek, amelyek kulturális örökségüket nem tudják birtokolni és ellenőrzésük alatt tartani, mindenféle hazugságokkal könnyen félrevezethetők és rabságban tarthatók. Ezt 2007-ben írta, amikor az USA-ban kétségbe vonták a nemzeti örökséget, csökkent a kulturális értékeket őrző intézményeknek a közpénzekből történő támogatása, és az információs szabadság többé nem tényleges (de facto) jog². Míg ezek a szerzők azt állítják, hogy a megőrzés lényegében etikai elv, egyikük sem foglalkozik a könyvtárak felelősségével, hogy tartani tudják magukat ehhez az elvhez. Ebbe az irányba mutat *Patricia Battin* és *Maxine K. Sitts* cikke³, amelyben a szerzők a megőrzést lényegében a könyvtárak küldetésében az egyik alapfeladatnak tekintik. Véleményük szerint, ha a könyvtárak hisznek abban, hogy etikai felelősségük a jogos hozzáférés biztosítása, és a megőrzésre irányuló szabályok tovább növelik ezt a jogosultságukat, akkor a megőrzés ezeknek az intézményeknek a morális felelőssége. Más szóval, a könyvtáraknak mindaddig törekedniük kell a felhasználók számára az információ elérhetőségének biztosítására, ameddig igénylik és szükségük van rá. *Glenn Dingwall* az etika szakmai dimenzióit feszegeti; megállapításai elsősorban a levéltáros szakmát érintik, de a könyvtárosokra is alkalmazhatók. Véleménye szerint az etika közvetlenül a professzionalizmusához kötődik⁴.

A megőrzés etikáját bonyolultabbá teszi, ha két alapigazságot veszünk tekintetbe:

- © az információs alkotások mindig az értékcsökkenés irányába mozognak, a folyamat a használatlal gyorsul;
- © nincs elegendő forrás – vagy tárolóhely – a legteljesebb mértékű megőrzéshez.

Ezekből az alapigazságokból következik, hogy a megőrzés etikája lényegében a *válogatási folyamathoz* kapcsolódik. Szigorúbb értelemben

véve a megőrzéshez történő válogatás azt jelenti, hogy meghatározzák, mely forrásokat éri meg hosszú távon őrizni. El kell dönten, mennyit ér egy egység a mai állományban és feltételezni a néhány év múlva várható értékét. Az egy egységre vonatkozó döntéskor különböző tényezőket kell figyelembe venni, mint pl. a károsodás nagysága, a használatok száma, tartalom, ritkaság, piaci érték stb. *Margaret Child* azzal egészíti ki, hogy a szellemi örökség megőrzésében fontos szerep jut az intézmények közötti együttműködésnek⁵. Minél koordináltabb erőfeszítések irányulnak a kulturális örökség részeinek különböző válogatási elvekre épülő megőrzésére, annál közelebb jutunk a teljes “állomány” megóvásához. A válogatás etikája szerepet kap a konzerválásra és megújításra (reformatting) irányuló erőfeszítésekben is. El kell dönten, hol húzzuk meg a határvonalat és mi etikusabb: a tartalom vagy a műtárgy megőrzése. Hogyan jutunk közelebb ahhoz, hogy egy dokumentumról a teljes lehetséges információt megőrizzük? A válasz természetesen erre a kérdésre is egyedi, az adott egységtől függ. A megőrzéssel foglalkozó szakemberek egy sor irányelvet és szabványt dolgoztak ki az egyedi döntések meghozatalához szükséges etikai keretek kialakításához. Amikor válogatásra és megújításra kerül sor, különböző modelleket és folyamatábrákat lehet alkalmazni, mint például az ún. Harvard munkafolyamatot. Ezek a modellek lényegében az értékek prioritásának meghatározásában segítenek, hogy a legjobb – és ennél fogva a leetikusabb – döntés szülessen egy adott intézet, és ezzel a társadalom számára. A konzerválásra vonatkozó kérdésekben a legáltalánosabban elismert szabványokat az American Institute for Conservation (AIC) dolgozta ki, az utolsó változatot 1994-ben fogadták el és tették közzé.

Nem minden szakember ért egyet az egyesületi szabványokkal, újabb dimenziót adva a megőrzési etika értelmezéséhez. Néhány restaurátor vitatja az olyan speciális etikai irányelveket, mint a visszafordíthatóság (reversibility) elve. (*Richard D. Smith* szerint a restaurátoroknak soha nem sikerült és nem is fog sikerülni elérni

a teljes visszafordíthatóságot.) Mások egyetértenek a szakmai szabványok elveivel, de sajátos értelmezési nyelvezetet és függetlenebb döntéshozatalt szeretnének. Egy, az AIC-szabványért felelős szakember számos olyan esetről tud, amikor a restaurátorok „etikusabb” döntése ténylegesen összeütközésbe kerülhet a szabvánnyal, elsősorban a költségeket érintő esetekben.

A fenti nézetek az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- ⊙ A közös múlt megőrzése fontos az ország és az egész emberiség fejlődése számára.
- ⊙ Az ország történetének és a folyamatosan változó gyűjteményeknek (ongoing collection) a megőrzése, a kurrens dokumentumok megőrzése és elérhetővé tétele összefonódik a demokratikus értékekkel.
- ⊙ A megőrzés a könyvtárak és a levéltárak alapvető feladata, mivel mindkét intézménytípus esetében ez küldetésük része, és ez teremti meg a közbizalmat.
- ⊙ A korlátozott források és az anyagok növekvő mennyisége (entropy) kikényszeríti, hogy értékítélet alapján végezzünk etikai válogatást és hozzunk a megőrzésre vonatkozó döntéseket.
- ⊙ A szabványok segítik a megőrzési etika gyakorlati alakítását, de egyes esetekben nem lehet minden etikai szempontot figyelembe venni.

Etika a digitális megőrzés korában

Először tisztázni kell a fogalmakat: a digitalizálás mint megőrzési technika és a digitális források megőrzése között az a különbség, hogy az előbbi új kihívásokat jelent ugyan a könyvtáraknak, de a feladat lényegében az analóg anyagok átformázása, ami tovább bővíti a megőrzésükkel kapcsolatos etikai kérdések körét.

A cikk a továbbiakban az archiválásból fakadó problémákkal és a digitálisan előállított forrásokkal, az analóg anyagok digitális változatainak folyamatos megőrzésével foglalkozik.

A témában megjelent publikációkat vizsgálva

Abby Smith ebben az esetben is megállapítja, hogy a kulturális digitális tartalmak megőrzése még fontosabb a demokratikus értékek fényében, és fokozza a szabadság érzéséhez szükséges etikai impulzusokat⁶. Smithnél és más szerzőknél is visszatérő téma a megőrzési etika (Smith szóhasználatában „értékek”) világos megfogalmazásának az igénye a közvélemény számára. Ha az emberek nincsenek tudatában a kulturális kincsek megőrzésére irányuló alapvető kötelességüknek, akkor nem fogják az ez irányú projekteket támogatni. Ez a nézet nem új, mindig is a megőrzés egyik kulcsfontosságú kihívása volt, mondanivalója azonban egyre sürgetőbb. Sokan azt hiszik, hogy az információ már védett csupán amiatt, hogy digitális formában tárolják; ez azonban komoly félreértés, mivel éppen ellenkezőleg, a digitális médium sokkal sérülékenyebb. Mivel nagy mennyiségű digitális információ lát napvilágot, és megőrzésük nagyon költséges, melyhez jelentős pénzügyi forrásokra van szükség. Paradox módon, míg a digitális megőrzés még szigorúbb etikai alapokat igényel, bonyolultabbá is teszi az analóg anyagok számára kidolgozott etikai kereteket. Ennek oka, hogy a digitális források alapvetően eltérnek analóg megfelelőjüktől, ezért megőrzésükhöz másra van szükség. Az alábbi felsorolás csak néhányat tartalmaz a digitális források meghatározó jellemzői közül, csak jelzi az általuk felvetett új kihívásokat:

- ⊙ *Változékonyság* (mutability): a digitális objektumok interaktívak, folyamatosan változhatnak és más digitális objektumokkal összefüggésbe hozva (például csatolva) átrendeződhetnek. Ez egyrészt műszaki kihívást jelent (hogy kell egy számítógépes játékot megőrizni), másrészt elvi döntéseket (hogyan lehet archiválni egy szerzői kézirat különböző változatait).
- ⊙ *Mennyiség*: a digitális médiumok elterjedése hatalmas tömegű anyaghoz vezetett. Mind a hagyományos könyvtári keretekben, mind az interneten óriási kulturális kincset képeznek.

- ⊙ *Sérülékenység:* a digitális tárolásra használt eszközök (format) sokkal sérülékenyebbek, mint a hagyományosak (például a papír vagy a film). Emellett függnék az alkalmazásukhoz szükséges eszközöktől és szoftvertől, vagyis gyorsan elavulnak.
- ⊙ *Igény az aktív beavatkozásra:* a stabilabb hordozókkal szemben, ha egy digitális objektum egyszer sérül, lehetetlenné válik a benne lévő információ keresése. Ez azt jelenti, hogy a megőrzés aktív, emberi beavatkozást igénylő folyamat, következésképpen drágább.
- ⊙ *Műszaki korlátok:* a digitális megőrzés jelenlegi lehetőségei (beleértve a migrációt és az emulációt is) elkerülhetetlenül az objektum információs értéke egy részének elvesztésével jár (például formátumváltás során). Ez megváltoztatja a hagyományos kezelési és megújítási módszereket, a megőrzendő információ kiválasztására vonatkozó megfontolt döntéseket.
- ⊙ *Változó tulajdonlás:* a digitális források nem kerülnek feltétlenül a könyvtárak tulajdonába, az intézmények licenc-szerződéseket kötnek a szolgáltatókkal. Ezért nem biztos, hogy a könyvtáraknak lehetőségük van intézkedni a megőrzésükről.

A felsorolásból is látható, hogy a nehézségek nagy része inkább elméleti, természetét tekintve pedig inkább etikai jellegű. A digitális megőrzés során három, az analóg források számára többé-kevésbé megoldott kérdéssel kell szembesülni:

- ⊙ Mely forrásokat kell megőrizni? (a válogatás etikája);
- ⊙ Mely jellemzőiket (aspektusait) kell megtartani? (a migráció, az újraalakítás, a kezelés etikája);
- ⊙ Ki végzi a munkát? (a felelősség etikája).

A digitális források megőrzésre való kiválasztása

A kérdés csalóka, mivel első pillantásra úgy tűnik, hogy a digitális objektumok esetében is alkalmazhatók az érték alapú válogatásra épülő, hagyományos szabályok. Ebben az esetben azonban számos sajátos körülmény van, mint például egy folyóirat nyomtatott és elektronikus változata, amelyek tartalma többé-kevésbé eltérhet egymástól. A korlátozott forrásokkal rendelkező könyvtárak melyiket fogják választani? Sokkal olcsóbb lenne a nyomtatott változat további gyűjtése és védelme. Ha az online változat tartalma meghaladja a nyomtatottét, melyiket kell hitelesnek tekinteni. Mi történik akkor, ha az olvasók az elektronikus dokumentumok elérését részesítik előnyben?

A válogatás fontos szempont a népszerű kulturális termékek megőrzésekor is. Az utóbbi harminc évben tudományosan is vizsgálják az „átlagember” hozzájárulását a társadalomhoz. Az elsődleges források iránti érdeklődés feltámadását jelenti, hogy tudományosan vizsgálják olyan szerzők műveit, akiket korábban nem vettek figyelembe vagy háttérbe szorítottak. A népszerű kultúra és a rövid életű (efemer) művek is a kutatás tárgyát képezik, mivel ezek is hozzátartoznak az ország múltjának megismeréséhez. Ha azonban a népszerű kulturális termékeket is meg akarjuk őrizni, számos új típusal találkozunk. Hogyan lehet eldönteni például, hogy egy a YouTube-on elérhető videót meg kell-e őrizni? Vagy csak a legnépszerűbbekkel kell foglalkozni? Kell-e a könyvtáraknak etikai felelősséget vállalniuk azért, ha csak a sokak által kért kevés anyagot őrzik meg, vagy védeniük kell a kevesek által használt nagy mennyiséget is? Más szóval, hogy lehet megállapítani egy nyílt hozzáférésű honlapon oldalakat kitöltő digitális tartalom jövőbeni értékét?

Az információ és az integritás fenn- tartása

Több információs szakember és sokszor a közvélemény is hajlamos a digitális információk kapcsán azt gondolni, hogy az eredeti forrás (tárgy) a továbbiakban már nem fontos, látszólag egy digitális objektum szövege vagy tartalma az egyetlen információ, amit hordoz. A valóságban azonban számos fizikai folyamat és tárgy kapcsolódik hozzá, mint a platformok, interfészek, szabványok, kódolás. Ahogy a mai tudomány számára fontos egy 17. századi könyv kötése, ugyanúgy évtizedek vagy évszázadok múlva fontos lehet, milyen interfészekon keresztül készült a szöveg digitális változata vagy került a képernyőre. Ha nem foglalkozunk ezekkel a számunkra most láthatatlannak tűnő részletekkel, nem tudjuk megfelelően megőrizni a jövő számára szükséges információt. A megőréssel foglalkozó szakembereknek ezért olyan etikai elvekre van szükségük, amelyek a kezelési kérdésekre is kitérnek.

A következő kérdés, hogy a digitális forrás melyik megjelenési formáit (aspects) kell megőrizni. A dinamikus vagy változékony digitális objektumok eredeti tartalmukhoz vagy formájukhoz képest több változáson is átmehetnek; részben az előállításuk (vagy újra-előállításuk), részben az adatátvitel vagy tömörítés során. Ezekkel a jellemzőkkel is foglalkozni kell, miközben az eredeti információ egységének és hitelességének megőrzésére törekszünk. *Peter S. Graham* bemutat néhány, főleg műszaki megoldást ahhoz, hogy az olvasó biztos lehessen, nem a változtatott szöveget kapja meg, amikor az eredetire van szüksége⁷. E szerint az elképzelés szerint a dokumentum létrehozója a felelős az összes folyamat végrehajtásáért. Következésképpen a könyvtáraknak a jövőben a dokumentumok létrehozóival kell dolgozniuk, vagy nyomást gyakorolni rájuk.

A felelősség meghatározása

A könyvtárak számára valószínűleg a legnehezebb és legbonyolultabb kérdés: ki vállalja a felelősséget a megőrzésért? A kérdés kritikus pontja, hogy nem minden digitális forrás van a gyűjtő könyvtárak tulajdonában, a szolgáltatás gyakran licenc-szerződések keretében folyik. A kiadóknak tisztában kell lenniük a megőrzésben játszott szerepükkel vagy szerződést kell kötniük a könyvtárral (vagy egy harmadik féllel), aki átvállalja a felelősséget. Ha tekintetbe vesszük, hogy a megőrzés a dokumentum létrehozásakor kezdődik, akkor a szerzőnek is szerepe van a megőrzésben. A valóságban azonban nincs lehetőség arra, hogy akár a digitális dokumentum kiadóját, akár előállítóját felelősségre vonják. Másképpen fogalmazva: lehetséges, hogy a könyvtárak etikai megőrzési irányelveket dolgozzanak ki és érvényesítsenek, amikor a felelősség már nem csak az övék?

Jelenlegi folyamatok és a jövő kihívása

A digitális megőrzés miatt felvetett etikai kérdések nem maradtak megválaszolatlanul. Több, a cikkben is idézett szerző az etikai kérdéseket a digitális megőrzésre irányuló kutatásai középpontjába helyezte. Az etikai irányelvek kidolgozására társulások, bizottságok alakultak. Ide sorolható a digitális archívum létrehozásának és kezelésének követelményeit tartalmazó ISO dokumentum, a Reference Model for an Open Archival Information System. A projektek fontos szerepet játszanak a szabványok kidolgozásában, a felelősség meghatározásában, és ezáltal a digitális megőrzés etikájának megalapozásában.

Bár számos etikai kérdést már teljesen feltártak, és megállapodás született a „bevált gyakorlatról”, a könyvtári közösség még távol van attól, hogy megegyezzen a „mit és hogyan kell megőrizni”, „ki a felelős” kérdésben. A válasz

azonban egyre fontosabb lesz, ahogy nő a digitális tartalmak mennyisége és válik esedékessé a megőrzésük.

Jegyzetek

1. BILLINGTON, James H.: The moral imperative of conservation. Chicago : The Art Institute of Chicago, 1987, 1–7. p.
2. SMITH, Abby: Valuing preservation. = Library Trends, 56. vol. 2007. 1. no. 14. p.
3. BATTING, Patricia – SITTS, Maxine K.: Institutions have moral responsibility to preserve great book collections. = Educational Record, Spring, 1989. 1. no. 54. p.
4. DINGWALL, Glenn: Trusting archivist: the role of archival ethics codes in establishing public faith. = The American Archivist, 67. vol. 2004. 1. no. 17–18. p.
5. CHILD, Margaret: Selection for preservation. = Advances in Preservation and Access, 1992. 1. no. 147. p.
6. SMITH, A.: Valuing preservation. 6. p.
7. GRAHAM, Peter S.: Intellectual preservation: electronic preservation of the third kind. Washington, DC: Commission on Preservation and Access, 1994. 1. p.

A FSZEK Szociológiai gyűjtemény digitális archívuma hírei

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK) Szociológiai gyűjteménye digitális formában folyamatosan adja közre a Magyar Szociológiai Irodalom bibliográfiájának a magyar szociológiatörténet feldolgozásához nélkülözhetetlen forrásértékű köteteit. Jelenleg az 1900–1919-es és az 1920–1929-es periódusból érhetőek el kötetek teljes szöveggel, melyekben a tematikus fejezeteken kívül név-és tárgymutató alapján is lehet keresni. Tervezik a FSZEK által kiadott Magyar szociológiatörténeti füzetek sorozat keretében megjelent bibliográfiák és repertóriumok teljes szövegű kiadását is (Szende Pál, Polányi Károly életrajzi bibliográfiája, a Társadalomtudomány és a Magyar Szemle repertórium). Előkészületben vannak a magyar szociológiatörténet kiemelkedő korszakában, a 20. század elején kiadott könyvsorozatok, a Szociológiai könyvtár és a Társadalomtudományi könyvtár sorozat egyes kötetek digitális változatai is.

http://www.fszek.hu/konyvtaraink/kozponti_konyvtar/szociologiai_gyujtemeny/szociologiatorteneti_digitalis_archivum

(Katalist, 2010. márc. 31. Karbach Erika tájékoztatása)

Szemantikus webben is kereshető az OSZK katalógusa

Az Országos Széchényi Könyvtár elérhetővé tette törzsgyűjteményi olvasói katalógusának, valamint Digitális Könyvtárának teljes tartalmát és az ezekhez kapcsolódó besorolási adatokat Linked Open Data (LOD) formában.

Az OSZK a Svéd LIBRIS gyakorlatát vette alapul. Az 'Egyszerű tudásszervező rendszerek' (SKOS) formátumot a TELplus projekt keretein belül hozták létre.

A bibliográfiai adatok számára az RDFDC, a név besorolásokhoz a FOAF, a tárgyszavakhoz és földrajzi nevekhez a SKOS névteretet használták fel.

A megvalósítás CoolURI technológián alapul, a források elérhetőek RDF és HTML formában is. Részletek: http://nektar.oszk.hu/wiki=szemantikus_web

Central and Eastern European Academic Sources™ (CEEAS) adatbázis

Az EBSCO Central & Eastern European Academic Sources (CEEAS) c. multidiszciplináris, többnyelvű adatbázisa teljes szövegű hozzáférést kínál a Kelet-és Közép Európában publikált folyóiratokhoz, valamint a térségről szóló, de máshol megjelent kiadványokhoz.

Az adatbázis gyűjteménye több mint 375 teljes szövegű publikációt tartalmaz a közgazdaságtudomány, történelem, jog, könyvtartudomány és informatika, nyelvtudomány, irodalom, orvostudomány, politológia és szociológia területéről. (Ld.: <http://www.ebscohost.com/thisTopic.php?marketID=1&topicID=1284>)